

LIBOS DIZAYNI TA'LIMIDA MATOLARNING AHAMIYATI VA DIZAYN SANOATIGA TADBIQ ETISHNING ISTIQBOLLARI

*Turg'unova Muhayyoxon Turobjonovna
Akbarova Gulnoza Nurmuhammadovna
1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchilari*

Annotatsiya. Maqolada moda sanoatining ekologik barqarorlikka ta'siri, natijalari, kamchiligi va uning alternativ yechimlari o'rganilgan. Ekologik, innovatsion matolarning rivojlanishi, ahamiyati, afzalliklari keltirib o'tilgan. Etik va barqaror moda dizaynining tahlili, rivojlanish ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik material, barqaror moda, alternativ, vegan, charm, ekstrakt, etik moda, innovatsiya, barqaror to'qimachilik, toksik, kimyoviy moddalar.

Kostyum dizayn sanoatida barqaror to'qimachilik innovatsiyalari tez suratlarda rivojlanmoqda. Bozorga kirib kelayotgan yangi matolar mavjud variantlarga qaraganda ekologik jihatdan ancha barqaror va ishlash sifatiga ega. "Pinatex" kabi yuqori sifatli matolar – bu ushbu kostyum dizayn sanoatining innovatsion to'qimachilik mahsulotlarining saralaridan hisoblanadi. Maqolada aynan shu barqaror modaning ekologik tola va matolari tahlil qilindi. Ushbu qiziqarli va barqaror alternativlar yordamida resurslarni ko'p sarflaydigan paxta va plastik o'tkazuvchan poliesterdan uzoqlashish mumkin. Shu kunlarda kiyim-kechak do'koniga borilganda, shunisi aniqki, kiyimlarning aksariyati paxtadan, poliesterdan yoki ikkalasining aralashmasidan tayyorlangan bo'ladi. Qimmatroq do'konlarda esa zig'ir va junni topish mumkin, ammo aksariyat hollarda kostyum dizayni sanoati hozirgi kunda kiyimlarni tikish mumkin bo'lgan bir nechta matolargagina ega holos. Bu holat esa yaqin yillarda o'zgarishi mumkin. To'qimachilik dunyosida ajoyib kashfiyotlar amalga oshirilmoqda. Dizaynerlar va ixtirochilar har bir kir yuvish (poliester) bilan plastik mikrofiber ifloslanish dispersiyasi (yoyilishi) yoki ko'p miqdorda suv va pertistidlar (masalan, paxta) talab qilmaydigan yanada ekologik matolarni yaratish metodlarini kashf etmoqdalar. Yangi moda standartini joriy etilish jarayoni va tasdiqlanishi, ya'ni moda sikllarining almashishi, "moda innovatsiyasi" hisoblanadi. Bizning kiyimlarimiz qanchalik barqaror holatdaligi aslida, ularning aksariyati ular nimadan tayyorlanganiga bog'liqligidadir.

Materiallar, matolar – insoniyatning eng qadimgi texnologiyalaridan biri, ammo ularning aksariyati "hayvonot, o'simlik yoki mineral"lardan biz kiyadigan kiyim-kechak, poyabzal va aksessuarlarga aylanib, ulkan miqdordagi resurslarni sarf etadi. Matoning hayot siklida neft, quruqlik va suvdan tortib pestitsidlar, kimyoviy vositalar va bo'yoqlargacha bo'lgan son-sanoqsiz manbalardan foydalaniladi. E'tibor

bilan o'ylab qaralsa, qanday qilib paxmoq paxta, g'adir-budur yog'och va gouey moylari teriga yaxshi ta'sir ko'rsatadigan va kunni yorqinlashtiradigan silliq, yumshoq, rang-barang matolar bo'lib qolishi mumkin, aslida, bu matolarni haridor qo'lga tushgunga qadar boshqaradigan qo'llar mavjud.

Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Bugungi kunda "Libos dizayni ta'limida ekologik – innovatsion matolarning ahamiyati va zamonaviy moda – kostyum dizayn sanoatiga tadbiiq etishning istiqbollari" ning ahamiyati haqida tahlil olib borildi. Maqolani yoritish jarayonida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning tarixi va ma'naviy merosini o'rganishga oid bergan uslubiy ko'rsatmalari hamda, M.V. Kokovinning "Эко дизайн на стыке наук. Дизайн костюма, материаловедение, бионика, культурология, экология" nomli asari metodologik nazariy-uslubiy asos bo'lib xizmat qildi. 1970 yillarda texnologik inqilob negativi natijasida insoniyat oldida "real ekologik xavf" to'g'risida muammolar yuzaga kela boshlandi. Loyihalashni printsiptial yangi ekologik nuqtai nazaridan yaratish, dizayn sanoati oldida mutlaqo yangi vazifalarni vujudga keltirdi. 1980 yilda dizaynda qat'iyani yangi kontseptsiyalar muqim o'rnashdi: "alternativ dizayn", "metaforik dizayn", "antifunksionalizm", "yangi dizayn", ular dizaynni sotsiomadaniyat funksiyalarning asosi deb hisoblanadi. "Tabiiy muhitning inqirozi dunyoviy jarayonga aylandi, u inson faoliyatida keskin o'zgarishlarni talab qiladi. Ekologik krizis odamzotdan maqsadga erishish uchun vositalarni va usullarni qayta ko'rib chiqishga talab qiladi, chunki muammolar faqat moddiy sabablari emas, balki ruhiy sabablari ta'sirida ham sodir bo'ladi. "Ekologik loyihalash"ning aniq chegarasi yo'q – dizaynda har qanday yo'nalish ekologik bo'lishi mumkin, ular ekologik etika printsiplarini da'vo qiladi va insonni tashqi muhit bilan uyg'un munosabatda bo'ladi. Kostyum dizaynerlar ijodida ham ekologik muammolar inobatga olinib boshladi. Dastlab 1970 yillar oxiri-1980 yillar boshida "ekologik uslub" paydo bo'lishi bilan ekologik mavzu ro'y berdi, modaga tabiiy toladan, asosan zig'ir va ip matolar, tabiiy ranglar, qo'lda ishlangan bezaklar va boshqalar kirib keldi. 1993–1994 yillarda "ekologik uslub" yana modaga kirdi. Ammo, ekologik muammolarni kiyim dizayniga ta'siri uni loyihalash printsiplarida katta o'zgarishlarni ro'y berishiga olib keldi."

Dizaynning ekologik yo'nalishlari quyidagilar: - iste'molni ekologizatsiyalash; - yangi "ekologik" material va texnologiyalarni qidirish; - ongni ekologizatsiyalash; - inson va madaniyatning ekologiya bilan bog'liq muammolarini yechish. Iste'molni ekologizatsiyalash. "Sivilizatsiyali" inson haddan tashqari moddiy boyliklarini iste'mol qilishi ekologik krizisni ro'y berish sabablaridan biridir. Talabning o'sishi yangi ehtiyojlarni paydo bo'lishiga sabab bo'ldi, shu bilan birga yaqinda ba'zilar uchun bashang bo'lgan buyumlar ko'plar uchun kundalik buyumga aylanib qoldi. Yangi talablarning paydo bo'lishi va ularni qondirish tabiiy tizimga

shikast etkazib, global ekologik krizisga olib keldi. Dunyoda o'tqazilgan ko'p ilmiy tadqiqot ishlari natijasida quyidagi xulosa ayon bo'ldi: turmush sifati va iqtisodning o'sish surati, iste'mol hajmi va insonning o'z turmushi bilan mamnun bo'lishi bilan bevosita bog'liqlik yo'q. Demak, turmush tarzini o'zgartirishga eng muhim yo'nalish – bu “iste'molni ekologizatsiyalash”, ya'ni iste'molni oqilona kamaytirish, mutanosib ekologik iste'mol me'yorlarni tarqatish va uzoq vaqt davomida foydalanadigan buyumlarga qaytish. Iste'molni ekologizatsiyalash muammosi dizayn vazifalarini quyidagicha o'zgarishiga olib keldi: - dizayn mollarni iste'mol qilishni kamaytirish; - materiallar va texnologiyalarni qaytadan ko'rib chiqish; - iste'molning yangi tarkibini tuzish. Iste'molning ekologik to'g'ri uslubini yaratish faqat uni kamaytirishni nazarda tutmasdan, balki ekologik xavfsiz buyumlar bilan foydalanishga yo'naltirish, ular bezarar va chiqindilarsiz texnologiyalar qo'llanib ishlangan bo'lishi lozim. Iste'molchilar to'g'ri muamola etishi uchun ekologlar quyidagi yo'nalishlarni tavsiya etadilar: - iste'molni kamaytirish; - ekologik bezarar buyumlar foydasiga talabni yo'naltirish; - ekologik samarali buyumlarni harid etish; - retsirkulyatsiya, ya'ni chiqindilarni qayta ishlash maqsadida utilizatsiya etish; - ekologik masalalar bo'yicha shikoyat va noroziliklar bildirish; - buyumlarni o'rashni (upakovkasini) kamaytirish dasturlari - jildini ortiqcha qatlamlarini yo'qotish, kerakli jild elementlarini qayta foydalanishni maksimalizatsiyalash; va h.k. Ishlab chiqarishni ekologizatsiyalash. Bu yo'nalish texnologik jarayon bilan bog'liq quyidagi muammolarni yechadi:

- tabiiy boylikni tejash;
- bezarar va chiqindisiz texnologiyalarni qo'llash;
- buyumlar bilan qayta foydalanish; - ekologik “aylanish” bilan shug'ullanish.

Kostyumda ushbu muammolar quyidagicha yechiladi:

- birinchidan, tashqi muhitda o'zlashtirilmaydigan sun'iy sintetik materiallardan foydalanmaslik, chunki ularni ishlab chiqarilishi tashqi muhitni iflos qiladi va insonni sog'ligiga putur yetkazadi (masalan, statik elektrni to'playdi);
- sintetikaning o'rniga ana'naviy tabiiy materiallardan foydalanish tavsiya etiladi. Masalani yechishda tabiiy materiallarning o'rnini bosuvchilar kiyimda qanday qo'llanilishi kerakligi to'g'risida bir ma'noli javob yo'q.

Yangi xossalari, ayniqsa yuqori ekspluatatsion xossalari bilan tashqari o'zi irish xossasiga (biodegradabli) ega bo'lgan materiallarni va ekologik toza mahsulotni ishlab chiqarish maqsadida bezarar va chiqindisiz texnologik jarayonlarni yaratish perspektiv deb hisoblanadi. “Alternativ ekonomika”ning tarafdorlari ekologik ishlab chiqarishda qiziqarli g'oyani tavsiya etadilar. Ularning fikri bo'yicha xom ashyoni minimal talafotini ta'minlaydigan mukammal texnologiyaga asoslanish zarur va aholini kichkina guruhining talablarini qondirish uchun buyumlarni kam seriyali ishlab chiqarish, ular resurslarni katta tejamligiga olib keladi, chunki faqat kerakli mahsulot

ishlanadi. Mantiqqa zid ravishda uslublar ko'pligi, loyihalash differentsiatsiyasi, bir xil buyumlarni ommabop seriyali ishlab chiqarishdan ancha tejamli bo'lib chiqadi. O'z qadriyatlar asosida materiallarni tanlash. Modadagi materiallar va tolalar murakkab masala ekanligi ma'lum. Ekologik toza materiallar ro'yxati statik emas va doimiy ravishda rivojlanib boradi, chunki kun sari ko'p tadqiqotlar va ma'lumotlar paydo bo'ladi. Albatta, tovar belgilari nafaqat materiallarga tegishli bo'lishi kerak. Masalan, organik paxtadan foydalanadigan, ammo yetkazib berish zanjiridagi issiqxona gazlari chiqindilari, to'qimachilik chiqindilari yoki mehnat huquqlari muammolarini hal qilmaydigan brend eng yaxshi amaliyotdan yiroq, ammo eng barqaror materiallardan foydalanish yaxshi asosdir. Tezkor modadan tortib to paxtagacha bizning atrof-muhitimizga va boshqa turlarga salbiy ta'sir ko'rsatadigan modani iste'mol qilish usullari ro'yxati juda uzoq davom etadi. Kam iste'mol qilish, qayta ishlash va ta'mirlashdan tashqari, barqarorroq kiyim va to'qimachilik mahsulotlarini toppish mumkin. Yangi kiyim sotib olish kerak bo'lganda, qaysi matolarga e'tibor berish zarur. Ushbu maqolada bayon etilgan ekologik innovatsion material yoki yangilik, bu barqaror hayot tarziga yordam berishi mumkin. Pinateks asosini tashkil etadigan xom ashyo ananas hosilining qo'shimcha mahsulotidir. Pinateks – bu Filippinda yetishtirilgan ananas barglaridan tayyorlangan material. Uning ishlab chiqarilishi an'anaviy teriga qaraganda ancha barqaror va umuman jonivorlardan foydalanilmaydi. Pinateks matosi qo'shimcha suv yoki kimyoviy moddalarni talab qilmaydi, chunki u qoldiqlar ya'ni - ananasning qolgan barglaridan paydo bo'ladi. Masalan, buning uchun suv kamroq va yovvoyi hayot uchun ekologik jihatdan toksik bo'lgan zararli kimyoviy moddalar talab qilinmaydi. Barglarning qoldiqlari qayta ishlanib, o'g'it yoki biomassa uchun ishlatiladi. Har yili 40 ming tonnaga yaqin barglar ishlab chiqariladi va ularning aksariyati yoqib yuboriladi yoki chirishga qoldiriladi. Tolalar barglardan olinadi va charmga ajoyib tarzdagi alternativga, noto'qima matoga aylanadi. Bu plastmassa asosidagi vegan terisidan yaxshiroq, deb ta'kidlash mumkin, chunki u biologik parchalangan va qazilma yoqilg'isidan tayyorlanmaydi. Hozirda ushbu material Londondagi birinchi vegan mehmonxonalar to'plamini qoplash uchun ishlatilmoqda. Bu doktor Xijosani ijtimoiy va ekologik jihatdan mas'uliyatli, charmni keng miqyosda takrorlashi mumkin bo'lgan noto'qimaa to'qimachilik mahsulotlarini yaratishga olib keladi, bu esa natijada atrof muhitga minimal ta'sir ko'rsatishi mumkinligi isbotini ko'rsata boshlaydi. U yetti yil davomida Pinateksni barcha bilgan va ma'qul ko'rgan mahsulotga aylantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan va u nihoyatda noyob to'qimachilik mahsulotlarini doimiy takomillashtirish bilan shug'ullanib kelmoqda.”

Dizaynerlar pineteksnini yaxshi ko'radilar, chunki u rulonli bo'lib, ular tartibsiz shakldagi hayvon terilari yordamida hosil bo'lgan chiqindilar sonini kamaytiradi. U bardoshli, yengil va unda kashta tikish va chop etish oson. Dezeening habar berishicha: “Terining taqqoslanadigan miqdoriga nisbatan kam yuk bosgan va baho

qiyamati kam bo'lgan Pineksning bir kvadrat metrini yaratish uchun taxminan 480 barg ketadi." Ananas barglaridan hamda qishloq xo'jaligi chiqindilaridan foydalanish, atrof-muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan fermer jamoalarini yetishtirish uchun keng miqyosli savdo sanoatini yaratishning imkoniyatini beradi. Pineksni tayyorlanish jarayonida, ananas barglari yig'ib olingach, ananas barglaridan dekortikator – o'simlik tolalari va yog'och kabi xom ashyolardan po'stloq yoki qobiqni olib tashlaydigan mashina yordamida tolalar olinadi. Bu jarayonda hech narsa isrof qilinmaydi, chunki biomassaning qoldig'i bioyoqilg'i yoki tabiiy o'g'it sifatida ishlatilishi mumkin.. Ekstraksiya qilingan bu ananas barglari tolalari keyinchalik noto'qima to'r sifatida ishlab chiqarishdan oldin degum – ya'ni qaynatib ajratib olinadi. Keyinchalik moslashuvchan, ammo bardoshli materialni yaratish uchun noto'qima to'r Ispaniyaga tayyor mahsulotga aylantirish uchun yuboriladi. Pineks mahsulotidan foydalangan brend sifatida Tooche – Latviyadagi mohir hunarmand, har bir poyafzalni ehtiyotkorlik bilan qo'l mehnatida yaratadigan poyabzalchilardan poyabzal brendi sifatida mashhur. Hunarmandlar uchun yashash harajatlari qoplanadigan bu brend, har bir poyabzalni tabiiy jun va pineks kabi ekologik toza tabiiy materiallardan ishlab chiqaradi. "Dunyoga mashhur Hugo BOSS brendi mas'uliyatli moda dizaynida dadil qadam tashlaydigan yangi krossovkalarni taqdim etdi. Cheklangan modellar ananas barglari tolalaridan tayyorlangan, teriga innovatsion alternativ bo'lgan Pineks bilan yaratildi. Natija esa sayyorada minimal iz qoldiradigan va nafis BOSS ko'rinishini beradigan erkaklar va ayollar uchun poyabzal kolleksiyasi dunyoga keldi. Detal tafsilotlariga e'tibor berilsa, 'Vegan' poyabzalida paxtaning organik shnurlari bilan birgalikda, yengil qayta ishlangan TPU tagligi mavjud. Har bir tus tabiiy ravishda bo'yalgan bo'lib, ushbu yangi kumush uslub, ishlatiladigan komponentlar miqdorini kamaytirish uchun poyabzalga folga termal biriktirish orqali yaratilgan." Mavjud qishloq xo'jaligining ikkinchi darajali mahsuloti, ushbu noyob to'qimachilik mahsulotlarini yaratish uchun ishlatiladigan ananas barglari, yetishtirish uchun qo'shimcha resurslarni talab qilmaydi va fermer jamoalariga qo'shimcha daromad keltiradi.

XULOSA. Dizayn sanoati va to'qimachilik mahsulotlarining umrbod ekologik ta'siriga ishlab chiqarish usullaridan tashqari xomashyo, ularning kelib chiqishi va mahsulotning chidamliligi ta'sir qiladi. Umumiy sur'atda to'qimachilik mahsulotlarini xom ashyodan foydalanish va ularning atrof-muhitga ta'siri, kimyoviy, energetik, suvdan foydalanish, qadoqlash va qattiq chiqindilarni ishlab chiqarish, yoqimsiz hidlarning paydo bo'lishi va shovqin bilan ifloslanishi tufayli juda hayratlanarli o'zgarishlarga olib kelishi tabiiy. Dunyo aholisining yaxshilanishi va turmush darajasining yaxshilanishi tufayli to'qimachilik iste'molining ko'payishi, to'qimachilikning ekologik ta'siri bilan bir qatorda, ushbu sanoatning ekologik ko'rsatkichlarini yaxshilashni talab qiladi. Shu ma'noda, barqarorlik kontsepsiyasi to'qimachilik sohasida tashvishga soladigan masalaga aylanib ulgurgan. To'qimachilik

dunyodagi eng barqaror bo`lmagan mahsulotlardan biri bo`lishi mumkin. Xom ashyoni yetishtirishdan yoki uni neftdan tortib to`ishlab chiqarish, sotish va yo`q qilishgacha bo`lgan butun umr davomida ular jiddiy muammo tug`dirishi mumkin. Organik va ekologik toza matolar savdosining hayot siklining turli bosqichlarida iste'molchilar uchun ham, ishlab chiqaruvchilar uchun ham foydalar bor. Bunday eko matolarning talabi tobora ortib borayotganligi sababli, dizaynerlarning ushbu sohaga kirib borishi uchun katta imkoniyatlar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. М.В.Коковина, “Эко дизайн на стыке наук. Дизайн костюма, материаловедение, бионика, культурология, экология.” Сборник трудов международной научно-практической конференции “Инновации и дизайн”. 2020 г.
2. Н.Ю.Митрофанова, “Современное текстильное искусство в поисках новых форм, смыслов и средств выразительности.” Вестник Академии русского балета им. А. Я. Вагановой, 2019 г.
3. Ю.В.Назаров, В.В.Попова, “Инновационный текстиль. Основные виды и области применения.” Международный научно-исследовательский журнал, 2016 г.
4. “Kostyum dizayni” fanidan ma’ruza matni, Joldasov Furqat, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus, 2019.
5. Sandy Black, “The Sustainable Fashion Handbook”, 2012. 6. Kirsi Niinimäki, “Sustainable Fashion in a circular economy”, 2019.
6. Ritu Pandey, Pintu Pandit, Amarish Dubey, “Sustainable solutions for fashion & textile industry”, 2020. 8. Eleonora Trivellin, Giuseppe Lotti, Marco Marseglia, Elisa Matteucci, “Textile Historical Sustainability and Innovative Textile Products”, 2020.
7. <https://www.dezeen.com/2016/06/09/pinatex-ananas-anam-vegan-leatheralternative-ethical-recycled-pineapple-leaves-sustainable-materials-design-camper/>
8. Норкўзиева, Дилрабо Шералиевна. "Таълим тизимида юзага келадиган низолар шахс ижтимоий–психофизиологик меъёрдан оғишининг кўриниши сифатида." Academic research in educational sciences 4.ТМА Conference (2023): 537-541.
9. Норкўзиева, Д. Ш. "Мақтаб ўқувчилари ўртасида юзага келадиган низоларни олдини олиш–конструктив хулқ самарадорлигининг омили сифатида." Журнал Педагогика и психологии в современном образовании I (2023).
10. Норкўзиева, Д. Ш. "Мақтаб ўқувчиларида ўқув мотивациясини шакллантириш муаммо сифатида." Academic research in educational sciences 3.NUU Conference 2 (2022): 851-855.